

O „POVRATKU PANONSKIH KITOVA“, PRVIM KUPALIŠTIMA I STARIM BUNARIMA U BJELOVARU

Branka Beović, dipl. ing. građ.

NEKOLIKO ZANIMLJIVOSTI VEZANIH UZ BJELOVAR

Godine 1756. carica Marija Terezija donosi odluku o planskoj izgradnji novog Bjelovara kao vojnog grada, na kupljenom praznom zemljištu u blizini manje utvrde pokraj potoka Bjelovacke. Izgradnju je vodio barun Philipp Lewin von Beck. Grad se, prema želji carice Marije Terezije, trebao zvati Novi Varaždin, međutim to ime nije prihvaćeno.

Prvobitno je bio zamišljen kao tvrđava s gradskim vratima, bastionima i bedemima, ali se od te ideje odustalo, pa je podignut kao otvoreni grad. Izgrađen je prema tlocrtu rimskog tabora. Napravljene su široke, ravne, paralelne ulice u smjeru sjeveroistoka koje se pod pravim kutom sijeku s isto takvim ulicama iz smjera jugozapada.

Središnji položaj u gradu imao je četverokutni glavni trg (*Paradeplatz*, Trg Marije Terezije), s drvoredom lipa na rubu. Oko njega su podignuti: vojarna, spremište, zapovjedništvo pukovnije, vojni stanovi i druge zgrade za vojnu uporabu. Prve građanske kuće nalazile su se izvan zemljanih gradskih bedema, sve dok oni nisu uklonjeni. Bjelovar je, kao zajedničko sjedište Križevačke i Đurđevačke pukovnije, jugozapadnom polovicom pripadao prvoj, a sjeveroistočnom drugoj pukovnji. Najveći broj zgrada bile su prizemnice tipske izgradnje, a na vanjskom rubu grada nalazili su se vrtovi časnika. (Buczynski, 1997.)

Godine 1772. Bjelovar postaje glavno sajmišno mjesto čitavog Varaždinskog generalata.

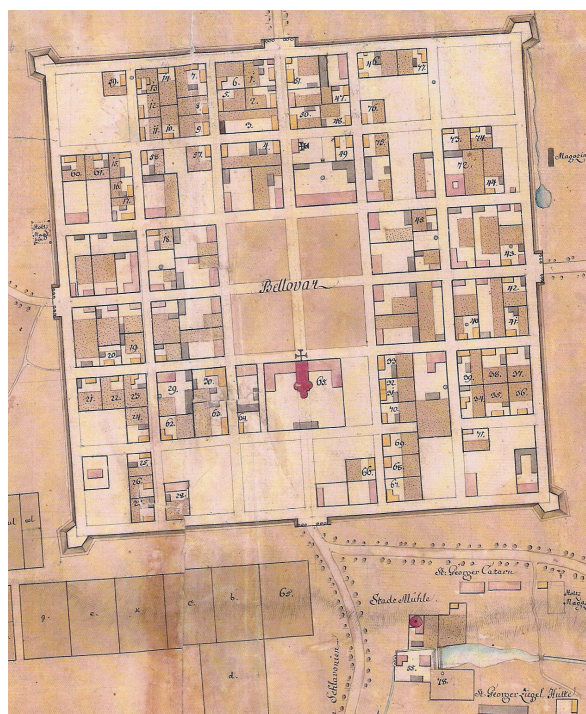
Sto godina kasnije, 1871. godine, razvojačena je Vojna krajina, a 1874. godine Bjelovar je proglašen slobodnim kraljevskim gradom.

Godine 1772. nastao je prvi plan Bjelovara na kojem je prikazan izgled grada u prvim desetljećima njegova postojanja.

OPSKRBA VODOM U POČETNOJ FAZI RAZVOJA GRADA

Nekada se opskrba vodom u Bjelovaru vršila iz bunara.

Ranih 1770-ih, grad se opskrbljivao vodom iz sedam bunara. Njihov je položaj označen na planu (slika 1), a prostorni raspored jedna je od rijetkih asimetričnih pojava u gradu. Čak se pet zdenaca nalazilo u dijelu grada Đurđevačke pukovnije, a dva u zapadnom dijelu grada gdje su se nalazili objekti Križevačke pukovnije. Naime, čak su četiri bunara bila u dvorištima kuća

Slika 1: Karta povijesne jezgre na najstarijem planu grada iz 1772. godine s ucrtanim bunarima (izvor: Slukan Altić, 2003.)

Slika 2: Podsjetnik na prošla vremena - Velika vojarna... (snimila: B. Beović)

Slika 3: i ... crkva sv. Terezije Avilske iz 1772. godine (snimila: B. Beović)

Slika 4: Na mjestu kamenog paviljona nekada se nalazio bunar (fotografije snimila: B. Beović), (mala slika: stara razglednica s drvenim paviljonom postavljenim 1907. godine, izvor: Gradski muzej u Bjelovaru)

današnje Ulice Ivana Trnskog, dva u Haulikovoj ulici, a sedmi u dvorištu glavne vojarnje. (Slukan Altić, 2003.)

Izvan zemljanih bedema nalazilo se *vrelo zvano Generalatski zdenac*, koje *nikada ne presuši*, kao ni *vrela kod sela Ivanovčana*, a u gradu je *iskopano dovoljno zdenaca za vodu*, navedeno je u opisnom dijelu jozefinske izmjere. (Valentić, 2003.)

NA DANAŠNJEM TRGU EUGENA KVATERNIKA NEKADA SE NALAZIO BUNAR

Nekadašnji *Paradeplatz*, odnosno Trg Marije Terezije, danas se zove Trg Eugena Kvaternika. Na početku su travnate plohe trga korištene kao vojno vježbalište, ali i kao sabirno mjesto za krave koje je gradski čordaš, pastir, sakupljao trubeći u rog i odvodio ih na pašu. Oko 1883. godine prestalo je sakupljanje goveda na tom trgu, a on je sve više poprimao oblik gradskog parka. U vrijeme blagdana tu su paljeni mužari, a pucalo se i iz kubura.

Usred trga se nalazio bunar. Oko njega bi se nedjeljom okupljale žene iz obližnjih sela i prodavale živežne namirnice. Bunar je kasnije ograđen s četiri kamena stupa koji su bili spojeni debelim lancima. Na bunar je poslije postavljena ručna pumpa. (Rauš)

Oko bunara su postavljena četiri barokna kipa. Kip Sv. Terezije Avilske, zaštitnice Marije Terezije, postavljen je 1777. godine, a kipovi Sv. Jurja, kip Sv. Ivana Nepomuka i kip Sv. Jelene 1778. godine. Kip Sv. Jurja postavila je Đurđevačka pukovnija, a kip Sv. Jelene, zaštitnice Križevačke pukovnije, podigao je časnik Wilhelm Kleebeck, tadašnji zapovjednik Križevačke pukovnije. (Baričević, 1994.) Sva četiri kipa djelo su nepoznatog autora. Slični kipovi krasili su gradske trgove većine srednjoeuropskih podunavskih gradova toga doba. Kipovi su 1949. godine srušeni. Ipak, sačuvao ih je bjelovarski kolekcionar Ivan Barešić. Kasnije su dopremljeni u dvorište Gradskog muzeja, a nakon restauracije su postavljeni na stara mjesta 22. rujna 2000. godine.

Početkom 1894. godine *Društvo za poljepšavanje grada* je pred gradskom vijećnicom postavilo meteorološki stup.

Širenjem grada povećavao se i broj bunara. Pitanje javnog gradskog vodovoda nije bilo riješeno niti početkom 20. stoljeća, pa su i za industrijske potrebe bušeni arteški bunari.

U Izvješću o radu Zemaljske gospodarstvene uprave Kraljevine Hrvatske i Slavonije, svezak II. *Opskrba vodom u Hrvatskoj i Slavoniji 1896.-1905. sa podatcima za godinu 1906. iz 1907. godine*, za Bjelovar je navedeno da je poduzetnik Valentin Neukomm u travnju 1902. godine, u tvornici cikorijske *H. Franck i sinovi*, bušio zdenac s cijevima promjera 39/47 mm do 26 metara dubine. U 24 sata se dobivalo 110 m³ ili 1,27 l/s vode. Iste godine Neukomm je za njih izbušio još jedan zdenac s istim promjerom cijevi. Zdenac je bušen do dubine od 20,5 m, a u 24 sata je davao 50 m³ ili 0,58 l/s vode.

Općina Bjelovar je 1906. godine, spravama Kraljevske zemaljske vlade, bušila zdenac s unutarnjim promjerom cijevi Ø75 mm do dubine od 151 metara koji je kasnije vjerojatno korišten za potrebe grada.

BJELOVAR JE IMAO PRVI OLIMPIJSKI BAZEN U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ

Prvi plivački bazen u Bjelovaru izgrađen je 1914. godine. Bio je dugačak 32, a širok 12 metara. Kupalište

je dobilo ime *Fišerovac*, po bjelovarskom liječniku dr. Hermanu Fischeru, koji je bio inicijator njegove izgradnje. Izgrađeno je na zemljištu sušionice cikorije *H. Franck i sinovi*. Ovaj prvi bjelovarski bazen bio je smješten između Franckove tvornice u Slavenskoj ulici i željezničke pruge. Pozicija je bila dobra, budući da su se tamo nalazili arteški bunari. Kada su bunari presušili, Fišerovac je 1921. godine zatvoren, a grad je ostao bez omiljenog kupališta.

Godine 1932. godine za gradskog načelnika je izabran dr. Dražen Kvaternik. Njegova je prva inicijativa bila izgradnja novog gradskog kupališta. Zato je osnovano Kupališno društvo koje je trebalo razmotriti lokacije za novi bazen. Na čelu odbora bio je sam načelnik.

Nakon brojnih rasprava odlučeno je da se novi gradski bazen uredi na zemljištu iza prostora starog sajmišta otkupljenom od Rudolfa Berghofa. Bazen je otvoren 4. rujna 1932. godine a po osnivaču Kupališnog odbora i tadašnjem gradonačelniku Draženu Kvaterniku, dobilo je ime *Gradsko kupalište Draženovac*.

Tako je Bjelovar dobio prvi hrvatski olimpijski bazen (Zagreb ga je dobio tek 7 godina kasnije, 1939. godine, kada je izgrađen bazen olimpijskih dimenzija u Sportskom parku „Mladosti“ na Savi). Kupalište Draženovac bilo je u funkciji sve do 1982. godine. Na njegovom je mjestu sagrađen novi kompleks od tri bazena; olimpijskog, malog i dječjeg bazena, koji je otvoren dvije godine kasnije.

Izgradnja kupališta bila je veliki poticaj razvoju plivanja i vaterpola u gradu.

Slika 5: Jedan od preostalih bjelovarskih bunara u centru (snimila: B. Beović)

Slika 6: Nekada je tu bilo sajmište i dva bunara, a danas lijepi park (snimila: B. Beović)

GLAZBENI PAVILJON I VODA

Gradsko poglavarstvo je 1942. godine donijelo odluku o raspisivanju javnog natječaja za izradu glazbenog paviljona na središnjem gradskom trgu na mjestu postojećeg, tada već trošnog drvenog paviljona, izgrađenog 1907. godine. Na natječaj je trebalo dostaviti kompletnu projektnu dokumentaciju - perspektivne skice, položajni nacrt, pročelja, tlocrte, presjeke paviljona, te nacрте komore u kojoj će biti smješten uređaj za dobivanje vode iz gradskog bunara. Od tri pristigla prijedloga ocjenjivački je sud odabrao projekt arhitekta Ježa. Nadzor je obavljao gradski inženjer Viktor Medur. Gradnja paviljona je dovršena 8. rujna 1943. godine.

VODOTORANJ, ALI JOŠ NE I VODOVOD

Tijekom Drugog svjetskog rata povećao se broj vojnika u gradu pa su porasle i potrebe za vodom. Donesena je odluka da se za vojni kompleks na Vojnoviću izgradi vodotoranj. Budući da Bjelovar još uvijek nije imao vodovod, to je trebala biti zajednička vodosprema ne samo za potrebe vojske, već i grada. Izrađen je i detaljan elaborat polaganja vodovodnih instalacija na području čitavog gradskog središta, a na raskrižjima su bili predviđeni i hidranti, njih ukupno

Slika 7: Fontana Povratak panonskih kitova ... (snimila: B. Beović)

104. Izgradnja vodotoranja započela je 1943. godine. Međutim, izgrađen je samo dio za potrebe vojske, koji je dovršen 1944. godine, ali nikad nije stavljen u funkciju.

Problemi s financiranjem i rat ponovno su odgodili izgradnju gradskog vodovoda do početka šezdesetih godina kada se počelo intenzivnije raditi na njegovom rješenju.

KONAČNO VODOVOD

Nakon provedenih istraživanja podzemnih voda na području grada i okolice, zaključeno je da su njihovi kapaciteti premali da bi se mogao opskrbiti cijeli grad. Odlučeno je stoga da se voda za bjelovarski vodovod dovede iz podzemlja podravske nizine. Radovi na bjelovarskom gradskom vodovodu započeli su 1962. godine, bušenjem tri bunara B1, B2 i B3 (kapaciteta 60 l/s) u mjestu Delovi kraj Novigrada Podravnog. Do 1969. godine izgrađen je cjevovod Delovi-Bjelovar, rezervoari, dijelovi postrojenja za preradu sirove vode u Javorovcu, gradska vodovodna mreža dužine 40 kilometara i cjevovodi do svih većih potrošača. Vodovod je pušten u pogon 22. studenog 1969. godine.

I BJELOVAR IMA FONTANU

Jedina bjelovarska fontana *Povratak panonskih kitova* nalazi se pored Korza. Fontana se sastoji od bazena ispunjenog vodom i šest brončanih kitova. Tri kita plivaju u bazenu i svaki od njih na najvišoj točki ima otvor iz kojeg prska voda, a izvan bazena, sa strana fontane, udaljena od ove grupe još su tri kita. Za neke su to kitovi koji su u nekim prapadavim vremenima plivali u Panonskom moru koje se nekada nalazilo na ovom prostoru i nestalo. Druge ona asocira na generacije koje dolaze i odlaze iz ovoga grada, tako dobro opisane u romanima Gorana Tribusona, rođenog Bjelovarčanina. Trećima je fontana mjesto odmora, mjesto susreta, mjesto na kojem uživaju uz zvuk vode ili trče za djecom i unucima.

Autor fontane je *Zdenko Dubovčec*, i sam iz Bjelovara, a sada živi i radi u Zagrebu. Dakle jedan je od onih koji su baš poput njegovih kitova *otplovili* iz Bjelovara.

Fontana je preko noći osvijetljena s tri podvodne, odnosno tri podne lampe. U pogonu je 24 sata. Jednom mjesečno vrši se čišćenje i pranje fontane te kompletna izmjena vode. U fontanu stane oko deset kubika vode, a puni se četiri sata.

Slika 8: ... ili generacije koje odlaze (snimila: B. Beović)

I ZA KRAJ ...

Panonski kitovi ponovno plivaju u Bjelovaru, doduše sada u bazenu fontane u Ulici V. Lisinskog, a ne više u Panonskom moru. Na *Paradeplatzu* više nema starog drvenog bunara. Zamijenile su ga moderne javne slavine za pitku vodu. Još je nekoliko starih bunara u gradu koji stoje kao podsjetnik na vremena kada za dobiti vodu za piće, pranje i kuhanje nije bilo dovoljno otvoriti slavinu, već ju je trebalo zahvaćati, odnosno crpiti iz bunara ili možda ići na potok po nju. Danas Bjelovar ima moderan vodovod. Nema više ni čordaša ni čorde, ali Bjelovar danas ima brojne parkove i dosta zelenih površina. Lijepo je vidjeti da ih nisu zamijenili betonski blokovi i parkirališta.

Bjelovar se iz grada za obranu pretvorio u trgovište, a zatim i gospodarsko i kulturno središte. Šetnja središnjim bjelovarskim trgom i pogled na prekrasne građevine koje ga okružuju vraća nas u vrijeme njegova osnutka, a kulturno-povijesna cjelina grada Bjelovara upisana je u Registar kulturnih dobara pod brojem Z-3164.

LITERATURA

- Rauš, Đ. (1980.): *Zelenilo bjelovarskoga kraja*. Bjelovarski vrt, Bjelovar.
- Buczynski, A. (1997.): *Gradovi Vjne krajine*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Kiš, D. (1998.): *Hrvatski perivoji i vrtovi*. Prometej: Algoritam, Zagreb.
- Slukan Altić, M. (2003.): *Povijesni atlas gradova*, I. svezak. Državni arhiv, Bjelovar.
- Valentić, M. (2003.): *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, 7. Križevačka pukovnija. Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

- Ivanček, L. (2008.): *Nedovršeni spomenar – Bjelovaru u pohode*. Čvor, Bjelovar.
- Petrić, H. et. al. (2013.): *Povijest Bjelovara: od početaka naseljavanja do kraja Domovinskoga rata*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad, Bjelovar.
- <https://www.bjelovar.hr>
- <http://vodneusluge-bj.hr>